

Ivanka Petrović

**SADRŽAJNE I LITERARNE OSOBINE ODLOMAKA
»ŽITIJA KONSTANTINA-ĆIRILA«
U HRVATSKOGLAGOLJSKIM I RUSKIM
TEKSTOVIMA**

Žitije Konstantinovo (ŽK) — povijesni izvor velike vrijednosti i jedno od najljepših književnih djela slavenskog i evropskog srednjovjekovlja — došlo je do nas, u svom potpunom tekstu, u rukopisima 15. i kasnijih stoljeća. Ipak, ovo je izuzetno djelo ostavilo u drugim djelima starih slavenskih književnosti jasne tragove svoga bogatog života, prije prvih sačuvanih rukopisa, dugog šest stoljeća (nastalo je između 869. i 882. god.). Kao »krunski svjedok«, zajedno sa *Žitijem Metodijevim* (ŽM), za najranije, ćirilometodsko razdoblje slavenske pismenosti, ŽK ušlo je već u suvremene, i ne samo slavenske, spomenike, da bi kroz dugi srednji vijek oplodivalo druge ćirilometodske izvore i djela staroslavenskog i kasnijih razdoblja slavenskih književnosti. ŽK (»litterae Sclavorum«) poznavali su već autori

latinske *Italske legende* (njezina prva redakcija nastala je između god. 879. i 882), kao što ga je poznavao i autor grčkog *Žitija sv. Klimenta Bugarskoga (Ohridskoga)* s kr. 11. st. Podaci o životu i djelu Konstantina-Cirila i Metodija u ŽK i ŽM, sakupljeni još za života i neposredno poslije smrti slavenskih učitelja, ući će u sva suvremena ili kasnija djela koja će im slavenski autori posvetiti — u pohvale i službe u čast sv. Cirilu i Metodiju, u kratko Cirilovo žitije, u proložna žitija Cirila i Metodija — djela, od kojih su se pojedina sačuvala već u rukopisima od 11—12. stoljeća, a ući će i u druge spomenike među kojima po starosti i značenju prvo mjesto pripada ruskom Nestorovu ljetopisu *Pověst' vremennyj lětz* iz 11. st.

Takvom, dobrom poznavanju ŽK i ŽM i neprestanom interesu za život i djelo slavenskih prvoučitelja kroz slavensko književno srednjovjekovlje treba svakako zahvaliti pojavu prepisivanja dijelova i poglavlja iz ŽK u spomenicima srednjega vijeka i kasnijih stoljeća. Danas poznati prijepisi odlomaka ŽK sačuvani su u hrvatskoglagoljskoj književnosti i ćirilčkim slavenskim književnostima. Oni imaju veliko značenje za slavensku kulturnu i književnu povijest, jer su istakli i popularizirali pojedine dijelove i razdoblje iz života i djelatnosti Konstantina-Cirila i Metodija, a jedan dio tih tekstova stariji je za stoljeće i više od najstarijih danas poznatih potpunih prijepisa ŽK. Naš je zadatak da u ovoj, prostorno ograničenoj studiji, analizirajući hrvatskoglagoljske i ruske tekstove sa sadržajnog i književnog gledišta, sagledamo slavensku književnu tradiciju prepisivanja odlomaka toga izvanrednog djela srednjovjekovne hagiografske književnosti.

Hrvatskoglagoljski odlomci ŽK uklopljeni su kao »čtenja« (lekcije) u službe (oficije) u čast sv. Cirilu i Metodiju. Hrvatskoglagoljska *Služba sv. Cirilu i Metodiju* danas je poznata u tri varijante s obilježjima nacionalnog oficija u jedanaest rukopisnih i tiskanih brevijara od 14. do 16. stoljeća. Daje joj se značenje od M. Karamana¹ i J. Dobrovskoga,² a objelodanjuje se i temeljito proučava od M. Mesića i I. Berčića do naših dana. Jednostoljetna istraživanja poznatih tekstova pretežno se bave problematikom glagoljskog oficija sv. Cirilu i Metodiju kao cjeline. Pronalaze se i proučavaju novi tekstovi i osnovne varijante oficija, pokušava se odrediti vrijeme i sredina u kojoj su pojedine službe nastale ili se raspravlja o porijeklu hrvatskoglagoljske *Službe* uopće. M. Mesić je prvi izdavač jednog teksta hrvatskoglagoljske *Službe*, teksta iz II. Novljanskog brevijara

¹ M. Karaman, *Identità della lingua litterale Slava e Necessità di conservarla ne' Libri Sacri. Considerazioni che si umiliano alla Santità di N. S. Papa Benedetto XIV*... 1753.

² J. Dobrowsky, *Cyrill und Method der Slawen Apostel*, Prag, 1823.

(1494), osim kojega u svoje vrijeme poznaje još oficije u brevijaru Vat. I11.6 (1379), u Brozićevu tiskanom brevijaru (1561) i Karamanov latinski prijevod oficija iz izgubljenog Zaglavskog brevijara (13/14. st.).³ Ivan Berčić je u izvanrednoj monografiji objavljenoj 1870. god. upoznao znanost ne samo s novom varijantom glagoljske *Službe* u Ljubljanskom brevijaru iz 1396. god. i s drugim njezinim tekstovima, nego je sveobuhvatnošću tekstološkog studija prvi naćeo i već znatno razvio raspravu o svakom, do danas aktualnom pitanju iz bogate problematike hrvatskog oficija sv. Ćirilu i Metodiju.⁴ Kasnija istraživanja Ćine manji ili veći pomak u sagledavanju pojedinih dijelova ove problematike, a u njima najveću vrijednost desetljećima imaju pronalasci i izdanja još nepoznatih ili već poznatih tekstova *Službe*, u Ćemu su svoje doprinose dali I. Ćrnćić i M. Kević (Bećki fragmenti iz 14. st.)⁵, P. A. Lavrov⁶ i M. Japundić (brev. Vat. Slavo 19 iz 1465. g.).⁷ Marija Pantelić je našla vrlo znaćajan novi tekst glagoljske *Službe* u brevijaru popa Mavra (1460), koji predstavlja novu, treću varijantu službe u Ćast Solunske braće. Nastavljaćujući na Berčićevo, prvo grupiranje poznatih tekstova *Službe*, autorica je pažljivom povijesnoliturgijskom analizom raslojila tri varijante *Službe* u hrvatskoglagoľjskim brevijarima i potražila porijeklo službe u brevijaru popa Mavra, Ćime je dala posljednji i uz Berčićevu raspravu najdragocjeniji doprinos proućavanju tipologije glagoljskog oficija u Ćast sv. Ćirilu i Metodiju.⁸

Porijeklo hrvatskoglagoľjske *Službe* zbog brojnih jezićnih bohemizama, kao i zbog sadržajnih tragova u tekstovima (spominje se Ćeška zemlja, puk Ćeški, Ćeški narodi, djelovanje Ćirila i Metodija u Ćeškoj), većina ućenjaka stavlja u Ćešku. U datiranju njezina postanka, međutim, mišljenja se od Berčića do danas znaćajno razilaze. Berčić je njezin postanak vidio kr.

³ M. Mesić, *Služba sv. Ćirila i Metoda, Tisućnica slovјenskih apostolah sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 1863, str. 67—84.

⁴ I. Berčić, *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda*, Zagreb, 1870.

⁵ I. Ćrnćić, *Rimsko-slovinska služba sv. Kurilu i Metodu*, Starine JAZU, knj. XIV (Zagreb 1882), str. 210—220. — M. Kević, *Treća i najstarija glagoljska služba sv. Ćirila i Metodija, Program C. K. velike gimnazije u Spljetu*, XL, Split, 1905, str. I—XV. Ovaj fragmentarni tekst izdao je i P. A. Lavrov, a u najnovije vrijeme i F. V. Mareš, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, München, 1979, str. 60—64.

⁶ П. А. Лавров, *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*, Lenjingrad 1930, str. 128—147.

⁷ M. Japundić, *Glagoljski brevijar iz g. 1465. (Vaticano-Slavo 19)*, Radovi Staroslavenskog instituta 2 (Zagreb, 1955), str. 155—191.

⁸ M. Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460, »Slovo« 15—16 (Zagreb, 1965), str. 94—149.*

9. ili poč. 10. st., ali je Voronov uskoro to datiranje pomakao u 14. st., dok se Jagić odlučio za razdoblje od 10. do 13. st. Voronovu su se priklonili Snopek i Ohijenko, a Jagiću Pastrnek. Značajnu je promjenu u mišljenjima unio svojim istraživanjima Lavrov koji je glagoljske službe datirao u 10—11. st. Njegove su rezultate prihvatili i razvili češki učenjaci na čelu s Vajsom, Vašicom i posebice Večerkom⁹, i to je gledište donedavna bilo općeprihvaćeno u češkoj, a većinom i u svjetskoj slavistici. U novije vrijeme postavlja se pitanje preispitivanja mogućnosti takvog ranog formiranja službi sv. Ćirilu i Metodiju rimskoga obreda na češkom tlu. Povjesnik F. Graus vratio je njihovo porijeklo u 14. st.¹⁰ S jačim filološkim i povijesnoliturgijskim argumentima javio se V. Tkadlčík i zaključio da je prvi svećani oficij sv. Ćirilu i Metodiju rimskoga obreda nastao u praškom samostanu Emausu, koji je Karlo IV. osnovao za hrvatske benediktince (1347), sedamdesetih ili možda šezdesetih godina 14. st. Hrvatski redovnici sastavili su u Emausu oficij benediktinskog monastičkog tipa koji je potom prenesen u Hrvatsku gdje su raznim skraćenjima, preradama i prilagodbom oficiju franjevačkog tipa nastale hrvatskoglagojske službe sv. Ćirilu i Metodiju u nekoliko varijanata.¹¹

Ivan Berčić je prvi otkrio prisutnost odlomaka ŽK u čitanjima hrvatskoglagojske *Službe*, kao i tragove *Pohvale sv. Ćirilu* u njezinim himnima, antifonama i responsorijima, i prvi je pokušao ocijeniti vrijednost glagoljskih perikopa za tekstološku kritiku ŽK. Berčićeve prve spoznaje o tekstološkoj vrijednosti hrvatskih odlomaka ŽK nisu, međutim, imale onako brz i plodan odjek u kasnijim istraživanjima kao njegovi rezultati u proučavanju ostalih pitanja iz problematike glagoljskog oficija sv. Ćirilu i Metodiju. Ne zaobilazeći, dakako, imena Voronova, Jagića i nekolicine kasnijih učenjaka, moramo reći da su tek novija istraživanja brojem obuhvaćenih tekstova i svestranošću pogleda i pristupa na čvrste temelje postavila vrlo važan problem tradicije hrvatskoglagojskih odlomaka ŽK i njihova odnosa prema ćiriličkoj tradiciji teksta ŽK u ruskoj i srpskoj redakciji s konačnim ciljem, dakako, rekonstrukcije izvornog teksta ŽK. Najveće zasluge u tome imaju Natalino Radovich i Vladimír Kyas. N. Radovich je u iznimno dragocjenoj, sveobuhvatnoj knjizi objavio sve hrvatskoglagojske tekstove iz ŽK,

⁹ R. Večerka, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, Praha, 1963; *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, Slavica XXXII, seš. 3 (Praha, 1963), str. 398—416.

¹⁰ F. Graus, *Die Entwicklung der Legenden der sogenannten Slavenapostel Konstantin und Method in Böhmen und Mähren*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 19, 1971, str. 161—211.

¹¹ V. Tkadlčík, *K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději*, »Slovo« 27 (Zagreb, 1977), str. 85—128.

da bi potom tekstološkom kritikom pristupio utvrđivanju genealoških odnosa između rukopisâ ŽK, uključivši i glagoljske perikope, te valorizaciji pojedinih spomenika, kako bi mogao odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri glagoljski odlomci doprinose rekonstrukciji dijelova ŽK koje sadrže i konačno dao rekonstrukciju izvornog teksta ovih poglavlja ŽK.¹² V. Kyas je u vrlo značajnoj studiji nešto ranije nego N. Radovich rekonstruirao ista poglavlja ŽK služeći se drugom metodom i polazeći od drugačije filijacije unutar ćiriličkih rukopisa.¹³

Hrvatskoglagoljsku *Službu sv. Ćirilu i Metodiju* danas posjeduju ovi brevijari: Bečki brevijar (no. Slav. 121) iz 14. st., Vat. 111.6 iz 1379. g., Ljubljanski (II. C. 161a/2) iz 1396. g., Moskovski (1443), Brevijar popa Mavra (1460), Vat. Slavo 19 (1465), II. Novljanski brev. (1494), Baromićev tiskani brev. (1493), Brozićev tiskani brev. (1561), Salski (13/14. st.) i Zaglavski brevijar (13/14. st.). Tekstovi oficija izgubljenog Salskog i Zaglavskog brevijara sačuvani su u latinskom prijevodu M. Karamana.¹⁴ Od jedanaest samo dva brevijara — Salski i Bečki brevijar¹⁵ — nemaju u *Službi* odlomka Ž.K. Lekcije u *Službama* devet brevijara sadrže dva odlomka teksta ŽK: 1. ŽK XIV, 2—XV, 4 (Ljubljanski), ŽK XIV, 2—19 (Vat. Slavo 19) i 2. ŽK XVIII, 7—13 (Brev. popa Mavra, Vat. 111.6, Moskovski, II. Novljanski, Zaglavski, Baromićev i Brozićev brevijar).¹⁶ Sedam brevijara s drugim odlomkom teksta ima još ispred ŽK XVIII, 7—13 kratak i vrlo slobodan, djelomičan sažetak događaja iz prethodnih poglavlja (ŽK XIV—XVII), koji se ne može nazvati ni parafrazom.¹⁷ U pojedinim dijelovima oficija vidljivi su i tragovi *Pohvale sv. Ćirilu*, dok Brevijar popa Mavra u lekcijama ispred ŽK ima velik dio teksta *Pohvale*.

¹² N. Radovich, *Le pericopi glagolitiche della Vita Constantini e la tradizione manoscritta cirillica*, Napoli, 1968.

¹³ V. Kyas, *Charvátskohlaholské texty Života Konstantinova*, »Slavia« XXXV, seš. 4 (Praha, 1966), str. 530—553. Proučavanja na ovoj problematici autor nastavlja u studiji *Delší a kratší čtení v rukopisech Života Konstantinova*, »Slavia« XXXVIII, seš. 4 (Praha 1969), str. 574—581.

¹⁴ M. Karaman, o. c.

¹⁵ Bečki brevijar, koji danas sadrži samo fragment *Službe*, spominje već Berčić prema izvješću J. E. Schmalera iz 1852. god. citirajući da brevijar sadrži »unter anderen auch die Legende von den slawischen Aposteln Cyrillus und Methodius«, što je moglo biti *Žitije Konstantinovo* (o. c., str. 26—27). Taj dio teksta već nije našao prvi izdavač fragmenta I. Crnčić, a dakako ni kasniji izdavači (Kević, Lavrov, Mareš).

¹⁶ Numeracija stavaka unutar poglavlja ŽK za sve odlomke u našoj radnji drži se numeracije u izdanju Grivec-Tomšić, *Fontes* (Zagreb, 1960).

¹⁷ Raspored tekstova po pojedinim lekcijama oficija svih brevijara lijepo je vidljiv u izdanju N. Radovicha.

Gledano u cjelini, sastavljači hrvatskoglagoljskih odlomaka izabrali su vrlo interesantne, za slavensku kulturnu povijest najznačajnije dijelove ŽK. To su poslanstvo i molba moravskog kneza Rastislava bizantskom caru Mihajlu III, odaziv u Carigradu i pripreme Konstantina Filozofa za slavensku misiju (stvaranje prvog slavenskog pisma), dolazak bizantskih misionara u Moravsku i glavni oblici njihova djelovanja među moravskim Slavenima do prvog sukoba s latinaškim franačko-bavarskim klerom — i smrt Konstantina-Ćirila u Rimu. Premda su prihvatili cijelo pogl. XIV i važan uvodni dio pogl. XV, sastavljači odlomaka, prilagođujući odlomke okviru i funkciji lekcijâ, nisu, na žalost, mogli dovesti do kraja tekst ŽK, pa ni izabrati još neke njegove važne dijelove kao što su boravak Braće među panonskim Slavenima, Konstantinova apologija slavenskog bogoslužja i pisma u Veneciji ili odobrenje slavenske liturgije u Rimu. U djelomičnom i dosta nejasno artikuliranom sažetku ŽK XIV—XVII u sedam brevijara ističe se djelovanje Konstantina i Metodija u »zemlji češkoj« (što je, dajmo, dodatak sastavljača) i teško raspoznatljiv podatak o Hadrijanovu blagoslovu slavenskog djela bizantskih misionara. Tekst o smrti Konstantina-Ćirila jedan je od najboljih literarnih izbora iz ŽK, čest i u ruskim tekstovima. Hrvatski je autor, još jedanput pazeći na dužinu odlomka, ali i na intenzivnost i emotivnost svoga kazivanja, izostavio dio o bolesti i ređenju Konstantinovu, pa i kraj sa svečanim pogrebom. Izabrao je samo smrt i molitvu pred smrt Konstantina-Ćirila u kojoj je vođa slavenske misije posljednji put, umirući, molio za svoju slavensku crkvu i slavenski puk. Tekst je to iznimne poetske snage i ljepote.

Uz spomenute tragove sadržajnih bohemizama u djelu su još izrazitija nacionalna obilježja hrvatske sredine. Ona ne obilježavaju sam tekst ŽK nego se nalaze na pojedinim mjestima oficija. Rodni grad Konstantina i Metodija Solun (Thessalonica) zamijenjen je hrvatskim Solinom (Salona), kao što, primjerice, u Brevijaru popa Mavra na početku I. lekcije koja uvodi u tekst *Pohvale sv. Ćirilu* čitamo: »V Dlmacii v Solině gr(a)dě. roistvo s(veta)go Kur(i)la i br(a)ta ego Metudie. ot roda Dėokliciěna c(ěsa)ra. i s(veta)go Gaě p(a)pi«, a u tekst V. lekcije na završetku *Pohvale*, a početku ŽK ubačeno je »I vse k(ni)gi hr'vat'ske tlmáč'se«. ¹⁸ U lijepoj metafori u oficiju Ljubljanskog i Bečkog brevijara Solunska su braća nazvana dvjema maslinama »iz' zagradi solin'skie« (tj. »iz vrta solinskoga«) kao da je spojem leksičkog bohemizma (zahrada) i hrvatskog Solina sim-

¹⁸ V. tekst u izdanju M. Pantelić, o. c.

bolizirano češko-hrvatsko porijeklo hrvatskoglagoljskog oficija u čast sv. Ćirilu i Metodiju.

Ruska je književnost slavenska riznica najraznovrsnijih književnih (i povijesnih) djela o životu i djelu Konstantina-Ćirila i Metodija s velikim bogatstvom rukopisnih i tiskanih spomenika sve do u 19. stoljeće. Temeljna su djela u ovoj književnoj tradiciji staroslavenska žitija *ŽK* i *ŽM*, sačuvana u velikom broju ruskih prijepisa. Ona su, osim toga, kao i u cijeloj slavenskoj tradiciji, osnovni izvori za druga ćirilometodska djela (pohvale, službe, proložna i kratka žitija), a u ruskoj književnosti još i izvori za brojne nove književne prerade i kompilacije. Nova djela nastaju preradom jednoga ili obaju žitija i kombinacijama i kompilacijama dvaju žitija s proložnim i kratkim žitijima, s pohvalama i drugim ćirilometodskim djelima. Među takvim je književnim djelima svakako najpoznatije kompilativno žitije Slavenske braće metropolita Dimitrija Rostovskog (*Книга житий святыхъ*, 1689—1711). Po odjeku i značenju koje je njegovo tiskano djelo imalo za upoznavanje života i djela slavenskih učitelja u ruskom i ostalom slavenskom svijetu i za početke ćirilometodske znanosti (prije njega su tiskana samo proložna žitija), Rostovski ima ne manje zasluge za rusku ćirilometodsku književnost od metropolita Makarija, koji je u 16. stoljeću unio *ŽK* i *ŽM* u svoje Ćeti-Mineje. Osim brojnih cjelovitih prijepisa *ŽK*, kao i *ŽM* koje se i sačuvalo samo u ruskoj redakciji, ruski su autori, prepisivači i obrađivači, zarana započeli s književnom praksom prepisivanja samo pojedinih dijelova, odlomaka i poglavlja iz *ŽK*. I za razliku od ostalih ćiriličkih književnosti, u kojima su takvi tekstovi samo usamljena pojava, ruska je književnost razvila vrlo bogatu književnu tradiciju prepisivanja pojedinih sadržaja iz *ŽK*, koja se prati od 13. do u 19. stoljeće s najvećim brojem tekstova u 16. i 17. stoljeću. Tekstovi se najčešće nalaze u velikim rukopisnim zbornicima najraznovrsnijeg štiva, ali nerijetko i u spomenicima užeg sadržaja: u prolozima, u kronografima, u psaltirima (*Толковая Псалтирь*), u palejama (*Толковая Палея* i druge), u minejima i dr. Ponekad se odlomci *ŽK* nalaze zajedno, ili u kompilativnim sastavima, s drugim ćirilometodskim ili srodnim tekstovima, i to s *Azbučnom molitvom*, s proložnim Ćirilovim žitijem, s tekstovima o pokrštanju ruske zemlje, sa žitijem kneza Vladimira, s *Borisom* i *Gljebom* i drugim tekstovima. Danas nam je poznat vrlo velik broj ovih odlomaka što je još svakako daleko od njihova stvarnog broja u ruskoj književnosti. Dragocjeni bi osobito bili nalazi još starijih tekstova od onih koje danas poznajemo a koji u velikom ruskom rukopisnom blagu vjerojatno i postoje. Najviše informacija o sačuvanim ili otkrivenim odlomcima *ŽK* donose razni opisi i

pregledi rukopisnih zbirki ruskih biblioteka i muzeja.¹⁹ Nešto odlomaka navode i pojedine ćirilometodske bibliografije.²⁰ Tekstova je, na žalost, vrlo malo objavljeno. Neki su kraći tekstovi djelomice ili u cijelosti objavljeni u opisima rukopisa, dok je nekoliko većih odlomaka objavljeno u drugim publikacijama. U novije vrijeme najveće zasluge za opisivanje i objavljivanje ovih tekstova ima bugarski učenjak Bonju St. Angelov. U vrlo vrijednom djelu o ŽK i ŽM, kojemu je suautor Hristo Kodov (Kliment Ohridski, t. III), Angelov je na jednom mjestu sakupio i donio osnovne podatke o velikom broju ruskih odlomaka ŽK. U istom je djelu i u drugim radovima objavio nekoliko većih i značajnih tekstova odlomaka.²¹

Većina ruskih odlomaka ŽK sadrži samo po jednu epizodu ili poglavlje iz ŽK. Za njima su najbrojniji veliki odlomci, tekstovi od više epizoda ili poglavlja koja su tematski ili sadržajno povezana, ili odlomci koji u kronološkom slijedu prate pojedina, veća razdoblja iz života i djelatnosti Konstantina-Ćirila.

Najčešći su među svim odlomcima definicija filozofije Konstantina Filozofa dana logotetu Teoktistu u maloj epizodi ŽK IV, te Konstantinovo odgonetavanje »Salomonova proročanstva« o Kristu ispisanoga hebrejskim i samarijskim pismenima na dragocjenoj čaši cara Salomona u crkvi sv. Sofije u Carigradu (ŽK XIII).

Odlomci s manje ili više vjernom definicijom filozofije Konstantina Filozofa, sačuvane u ŽK IV, pojavljuju se u ruskim rukopisima najčešće od 16. do 18. st., s najvećim brojem potvrda u 17. st. Uvršteni su gotovo uvijek među srodne teksto-

¹⁹ Broj opisa i pregleda ruskih rukopisa, pa i onih koji donose neki podatak o odlomcima ŽK, ogroman je. Budući da se uglavnom radi o poznatim djelima, recimo ovdje samo da su to opisi Vostokova, Stroeva, Gorski-Nevostrueva, Sreznjevskoga, Ilarija, Berezina, Byčkova, Viktorova, Petrova, arhim. Leonida, Svencickija, Abramoviča, Jacimirskoga i mnogi drugi. Drugačijega su karaktera primjerice djela Franka Pogodina, Lavrova i u novije vrijeme B. St. Angelova, koja objavljuju tekstove odlomaka. Detaljni podaci o pojedinim djelima navode se uz obradu tekstova u toku radnje.

²⁰ М. Попруженко — Ст. Романски, *Библиографски прегледъ на славянскитѣ кирилску източници за живота и дейността на Кирила и Методия*. Sofija 1935; *Кирилметодиевска библиография за 1934—1940 год.* Sofija 1942. — Боню Ст. Ангелов, *Славянски извори за Кирил и Методий. Известия за 1956 г. Държавна библиотека «Васил Коларов»*. Sofija 1958, str. 179—215.

²¹ Боню Ст. Ангелов — Х. Кодов, *Климент Охридски. Събрани съчинения*, т. III. *Пространни жития на Кирил и Методий*. Sofija 1973, str. 47—59. — Б. Ст. Ангелов, *Из старата българска руска и сръбска литература*, knj. 2. Sofija 1967, str. 31—35; *Стари славянски текстове*. VIII. *Откъслек из обширното житие на Кирил Философ*. Известия на Института за българска литература, kn. VIII. Sofija 1959, str. 257—263.

ve, vrlo često među spise Ivana Damaskina.²² Proučavatelji ŽK tumače definiciju Konstantinove filozofije različito. Ipak, najčešće je mišljenje da ona odražava simbiozu stoičkog i platonskog shvaćanja biti filozofije, poznatoga iz standardnih kasnoantičkih filozofskih priručnika 5—7. st. Posljednje riječi definicije kršćanski su dodatak antičkim shvaćanjima. Prema ruskim tekstovima koje posjedujemo zapažamo dva načina prenošenja ove epizode iz ŽK. Prvim, gotovo doslovnim prijepisom, nastali su kraći tekstovi koji točno prenose Konstantinovu rečenicu s definicijom (ŽK IV, 8), ili popraćenu slobodnim kratkim uvodom i ponekim dodatkom na kraju.²³ Zanimljiviji su opširniji tekstovi koji su od Filozofovih riječi zadržali samo dio ili su definiciju tek parafrazirali da bi unijeli mnoge dodatke. Kao dobar primjer takvim tekstovima navodimo odlomak u rukopisu No. CXCII zbirke Rumjancovskog muzeja (17/18. st.).²⁴ Filozofija je, odgovara Konstantin Filozof u tom tekstu, strah od Boga, krepostan život lišen svakog grijeha, neprestana ljubav prema Bogu ... Konstantinova antička definicija filozofije ovdje je posve kristijanizirana.

Epizoda o čaši cara Salomona prisutna je u ruskim rukopisima već u 13. stoljeću, a najveću rasprostranjenost dostiže u tekstovima 15—17. st. Izuzetnu prihvaćenost upravo ovog poglavlja ŽK u ruskim tekstovima moguće je objasniti i velikom popularnošću drugih tema i tekstova vezanih uz ličnost starozavjetnog kralja Salomona, koji su oblikovali vrlo značajan ciklus apokrifne i legendarne literature o kralju Salomonu u staroj ruskoj književnosti.²⁵ Osim toga, priča o čaši cara Salomona mogla se pojavljivati među raznim tekstovima kao zasebna sadržajna cjelina, kao što je zapravo i trinaesto poglavlje ŽK samo jedna digresija u kompoziciji žitija, epizoda koja nije ne-

²² А. Востоков, *Описание русских и словенских рукописей Румянцовскаго музея*. Санктпетербург, 1842. No. CXCI, str. 238; No. CXCII, str. 240. — *Описание рукописей Соловецкаго монастыря, находящихся въ библиотекѣ Казанской Духовной Академій*, I (Kazan 1881), No 247 (71), str. 381. — А. Горскій — К. Невоструевъ, *Описание славянскихъ рукописей Московской Синодальной библиотеки*, II, 2 (Moskva 1859), No. 107 (54), str. 5. — А. Ф. Бычковъ, *Описание церковно-славянскихъ и русскихъ рукописныхъ сворниковъ Императорской Публичной Библиотеки*, I (Санктпетербург 1882), No. XLV (Pogodinova zbirka No. 1560), str. 209; No. XLIX (Pogodinova zbirka No. 1592), str. 231. — i dr.

²³ Ів. Франко, *Апокрифи і легенди з українських рукописів*. Том I. У Львові 1896. str. LVI. — А. Востоков, *о. с.*, No. CXCI, str. 238. — i dr.

²⁴ А. Востоков, *о. с.*, No. CXCII, str. 240.

²⁵ Veliki su proučavatelji i izdavači apokrifne i legendarne ruske (i ukrajinske) literature (u kojoj i tekstova o kralju Salomonu) u 19. st. Buslaev, Pipin, Tihonravov, Sreznjevski, Veselovski, Porfirev, Petrov, Franko i dr.

ophodna ni radnji koja upravo završava ni radnji koja 14. poglavljem započinje, ono je tek kratak odmor u životu Konstantina-Cirila između njegove »bizantske« biografije i godinâ u kojima će postati apostolom Slavena. Tim više je upravo tekst »Salomonova proročanstva« privlačio pozornost proučavatelja ŽK, i to ponajviše u traženju njegove geneze, tj. postanka starijega od teksta u ŽK, u čemu je najkonkretnije rezultate dao Igor Ševčenko,²⁶ te u analizi prozodijske organizacije ovog »poetskog inserta« u ŽK u kojoj je najuvjerljivije rješenje predložio Riccardo Picchio.²⁷ Apokrifni i legendarni karakter priče o kralju Salomonu pružao je prepisivačima i obrađivačima toga teksta kroz stoljeća velike mogućnosti za sadržajna variranja i individualne literarne zahvate, što su oni i iskoristili bolje i obilnije nego u prepisivanju i kompiliranju drugih poglavlja ŽK. Priča o čaši cara Salomona javljala se u ruskim spomenicima najčešće sama, ali nerijetko i s drugim poglavljima ŽK. Osim toga javljala se i u sastavu kompilativne zbirke antižidovske tematike nazvane *Словеса святыхъ Пророкъ*.²⁸ Među brojnim i raznolikim tekstovima mogu se, ipak, dobro pratiti dvije osnovne redakcije teksta unutar kojih se opet javljaju nove varijante. Prva, kraća redakcija, osim u malim pojednostavnim, sadržajno je vjerna ŽK XIII, 3—10; dakle, ispuštala je obično samo uvodni dio, tj. XIII, 1—2 (povratak Konstantina Filozofa s hazarske misije u Carigrad i boravak u crkvi Svetih apostola), jer on nije bio potreban priči o Salomonovoj čaši koja se sada pričala izvan konteksta ŽK. Kao primjer ta-

²⁶ I. Ševčenko je pronašao grčki izvor »Salomonova proročanstva« u jednom rukopisu iz 11. st. u Escorialu, koji sadrži dvije od tri izreke natpisa na dragocjenoj čaši iz sv. Sofije (*The Greek Source of the Inscription on Solomon's Chalice in the Vita Constantini*, To Honor Roman Jakobson, The Hague-Paris 1967, str. 1806—1817).

²⁷ Natpis na čaši cara Salomona u ŽK XIII dugo se proučava kao treći »poetski tekst« u ŽK, poslije *Eulogije Grigoriju Nazijanskom (Teologu)* i Konstantinove *Molitve za zadobivanje božanske mudrosti* u ŽK III. Roman Jakobson, u čijemu su mišljenju sjedinjena i gledanja nekih ranijih učenjaka, smatra da se radi o poetskim insertima koji su kao silabičke poetske strukture interpolirani u prozni, narativni kontekst ŽK (*Стихотворные цитаты в великоморавской агиографии*, Slavistična revija«, X, Ljubljana 1957, str. 111—118; *Похвала Константина Философа Григорію Богослову*. »Slavia« XXXIX, seš. 3, Praha 1970, str. 334—361). — R. Picchio, međutim, ne polazi od izosilabičke interpretacije, nego »čita« ove tekstove po načelu tonske izokolije, tako da ne suprotstavlja »poetske citate« i »prozni kontekst« žitija nego cijeli tekst vidi kao ujednačenu ritamsku cjelinu. Izokoličke strukture ima velik dio slavenskih srednjovjekovnih tekstova (*Strutture isocoliche e poesia slava medievale: a proposito dei capitoli III e XIII della Vita Constantini*, »Ricerche slavistiche«, vol. XVII—XIX, Roma, 1970—1972, str. 419—445).

²⁸ П. А. Лавров, *Кирило та Методій у давньо-слов'янському письменстві*. Kijev 1928, str. 34—36.

kve vjernosti navodimo tekst u zborniku polemičkog sadržaja iz 17. st.²⁹ »Salomonovo proročanstvo« u ŽK XIII ima tri izreke ili natpisa (retka) ispisana hebrejskim i samarijskim pismenima. To je većina ruskih prepisivača i sastavljača osjećala kao nelogičnost, pa je hebrejskim i samarijskim dodavala i »grčka pismena«, u opširnoj redakciji redovito, a ponekad i u kraćoj redakciji, što je i najznačajniji dodatak u kraćim tekstovima, kao u priči u velikom rukopisnom zborniku iz 16/17. st. koju je objavio Sreznjevski.³⁰ Kako se je u ruskim odlomcima ŽK Konstantinova slavenska misija često povezivala s pokrštaivanjem ruske zemlje pod knezom Vladimirom jedno stoljeće kasnije, ta je pojedinost ušla i u neke tekstove o Salomonovoj čaši obiju redakcija, u kojima se navodi da je Salomonovo proročanstvo o Kristu mogao protumačiti samo Filozof, nazvan Ciril, koji je došao k Rusima da bi učio velikog kneza Vladimira.³¹ Priče druge, opširne redakcije teksta znatno se razilaze s tekstom ŽK, a često i međusobno, i to u dodacima. Naime, i u tim odlomcima tri »Salomonova proročanstva« o Kristu slažu se s tekstom ŽK, ali se k tome dodaju i njihova tumačenja kojih nema ŽK, a koja govore o Kristovu rođenju, raspeću i uskrснуću. Osim tih komentara najviše se mjesta posvećuje detaljnom opisu Salomonove čaše u sv. Sofiji optočene dragim kamenjem velike vrijednosti. Među tim tekstovima ljepotom literarnog tkanja ističe se legenda iz zbirke E. V. Barsova³² i legenda iz jedne ukrajinske paleje iz 15/16. st.³³

Najbrojniju i najznačajniju grupu među odlomcima ŽK u ruskim tekstovima čine polemički dijelovi žitija. Četiri dispute Konstantina Filozofa — prva upućena ikonoklasmu, druga islamu, treća židovskoj vjeri, a četvrta vođena u obranu slavenskog bogoslužja — kojima je istaknuta teološka erudicija slavenskog učitelja koji savršenim poznavanjem kršćanske nauke, po običaju hagiografskih junaka, snagom svoje riječi i učenosti u polemici brani ispravnost i čistoću kršćanske vjere, za ruske su prepisivače i kompilatore bili najprivlačniji dio ŽK. Smatramo da to treba zahvaliti ponajviše činjenici što je stara ruska književnost živjela u blizini bizantske literature vrlo bo-

²⁹ А. Горскій - К. Невоструевъ, о. с., II, 3 (Moskva 1862), No. 267 (820), str. 296. Tekst je objavio Бонно Ст. Ангелов, *Стари славянски текстове...*, str. 259.

³⁰ И. И. Срезневский, *Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ*, No. XL (Sanktpeterburg 1867), str. 96.

³¹ V. npr. tekstove u rukopisima No. CCXCVII i No. CCCLXVII zbirke Rumjancovskog muzeja: А. Востоков, о. с., str. 421. i 538. ili tekst koji je objavio П. А. Лавров, *Материалы...*, str. XLVI.

³² П. А. Лавров, о. с., str. XLVI.

³³ Ив. Франко, о. с., t. I, str. 294—295.

gate najrazličitijim polemičkim spisima protiv heretika i inovjercara, pa je i sama razvila bogatu tradiciju polemičke literature.³⁴ Četiri dispute Konstantina Filozofa ulaze u ruske rukopise pojedinačno ili u različitim kombinacijama. Kao zaseban odlomak najčešća je među njima disputa vođena u Hazara, koja se može uklopiti u obilnu antižidovsku polemičku literaturu u ruskim rukopisima. Slijede razne kompilacije od dvije ili više disputa, među kojima su najzanimljiviji odlomci koji okupljaju Konstantinove predmoravske polemike i dakako tekstovi koji obuhvaćaju sve njegove dispute, same ili u kombinaciji s još nekim odlomcima iz ŽK. Prepisivanje Konstantinovih disputa može se pratiti u ruskim rukopisima od 14. duboko do u 18. stoljeće u zbornicima s polemičkom ili drugom literaturom, u kronografima, u prolozima, u palejama, u psaltirima i dr.³⁵ Tekstova je do danas objavljeno samo nekoliko. Među njima svakako najveću pozornost zaslužuje opsežan ukrajinski tekst sačuvan u spomeniku *Крехівська Палея* iz 15. ili 16. stoljeća, po mnogočemu izuzetan i među ostalim odlomcima ŽK.³⁶ Ukrajinski odlomak ŽK obuhvatio je sve Konstantinove polemike. Ispred dispute s Jannesom nalazi se kratki tekst Konstantinove definicije filozofije, a izvan kompozicije odlomka još priča o Salomonovoj čaši. Ukrajinski tekst ima i iznimno opširne okvirne dijelove s dodacima iz ruske povijesti i s tumačenjima izvora i sudbine slavenske pismenosti. Konstantinove su dispute nejednako prenijete iz ŽK. Sadržajno je najvjernije prenijeta rasprava sa svrgnutim ikonoborskim patrijarhom Ivanom VII. Gramatikom, tako da je uz neznatna ispuštanja obuhvaćeno cijelo ŽK V, 1—24. Polemika je prilično spretno kraćena u korist jezgrovitosti, doduše, na štetu poneke finese u argumentaciji, ali ne i osnovnog smisla rasprave. Ispuštane su opisne, prijelazne situacije, uvodni dijelovi u upravni govor s očiglednom težnjom da se dobije što zbijeniji i neposredniji dijalog dvojice polemičara. U tom su smislu i replike istaknute samo s uvodnim »reče« umjesto cijelih rečenica u ŽK, dok se Filozofov sugovornik umjesto Jannisom ili starcem imenuje ispred replika heretikom. Rečenice su dosta slobodno oblikovane, s novim stilskim odlikama i dakako s mnogo leksičke šarolikosti. Velik dio navedenoga vrijedi i za dvije naredne polemike, ali samo u formalnom, a ne i u sadržajnom smislu. Naime, prepisivač je nastojao zadržati svoj postupak

³⁴ O odnosu ŽK i bizantske hagiografske literature v. uz već klasične Dvornikove radove jedno od posljednjih i svakako najboljih djela: V. Vavřínek, *Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje*, Praha, ČSAV, 1963.

³⁵ Najviše je takvih odlomaka nabrojeno u pregledu B. St. Angelo-va, *Климент Охридски . . .*, str. 47—59.

³⁶ *Ив. Франко, о. с., т. I, str. LIV—LXIII, 294—295.*

i u prenošenju ovih tekstova, ali je to proveo s mnogo manje uspjeha. Dispute vođene u Saracena (ŽK VI) i Hazara (ŽK IX—XI) vrlo su dugačke pa je sastavljač najprije izabirući, a zatim krateći ili parafrazirajući, pa i mijenjajući njihove dijelove, posve razbio kompoziciju i cjelinu disputa, a u pojedinim je odlomcima ponešto mijenjao i argumente polemičara, osiromašujući pri tome Konstantinove misli, narušavajući ponekad i smisao rasprave. Od polemike vođene sa Saracenima u ŽK VI, 1—58 ostali su samo dijelovi ŽK VI, 10—13 i 34—39. Konstantinova hazarska misija opisana je u njegovu životu u četiri poglavlja (ŽK VIII—XI). Vrlo značajno ŽK VIII uvodno je poglavlje koje opisuje Konstantinov i Metodijev put k Hazarima i njihov boravak i događaje u bizantskom Hersonu na Krimu. Naredna tri poglavlja donose po jednu raspravu na dvoru hazarskog kana. Budući da je prenosio samo polemičke, dijaloške dijelove, ukrajinski je prepisivač, dakako, posve preskočio ŽK VIII. Iz narednog poglavlja uzeo je dijelove IX, 3—9, 17—35, dva udarna mjesta u polemici, od kojih je drugo, ipak, samo parafrazirao. Mnogo je više preuzeo iz druge rasprave, pa se u njegovu tekstu nalaze manje-više vjerno prepričani ŽK X, 4—34, 64—87. Iz treće je rasprave naveo samo dio ŽK XI, 30 da bi njime zaključio cijelu polemiku i istakao Konstantinovu pobjedu nad islamom i židovskom vjermom.

U ruskim je rukopisima posebno zanimljivo mjesto posljednje Konstantinove dispute, nastale u obranu slavenskog pisma i bogoslužja u Veneciji, polemike koja nije mogla imati uzore u bizantskoj literaturi, pa se oslobođena poznatih shema i tematski i strukturalno razlikovala od triju ranijih Konstantinovih disputa. Sadržajna vrijednost i literarna ljepota ove apologije slavenske pismenosti nukala je slavenske pisce da je uvrštavaju s ostalim Konstantinovim disputama u odlomke polemičke literature, ali isto tako, ili još i češće, u tekstove koji su okupljali poglavlja posvećena Konstantinovu djelu među Slavenima, tako da se ona zapravo našla u svim opsežnijim ruskim odlomcima ŽK. Jedino prisutnost te dispute u ruskim tekstovima može donekle izmijeniti sadržajnu sliku ruskih odlomaka ŽK, koja, po našem mišljenju, vrlo očigledno govori u korist poglavlja posvećenih Konstantinovu životu u Bizantu i njegovoj diplomatsko-misionarskoj djelatnosti prije misije među Slavenima. Naime, tekst polemike s trojezičnicima u Veneciji, toliko prisutan u staroj ruskoj književnosti, ponekad je ulazio i sam u ruske rukopise, ali češće u tematskoj cjelini s ostalim, predmoravskim polemikama Konstantina Filozofa, kao što je to slučaj i u spominjanom ukrajinskom odlomku, a još mnogo češće zajedno s poglavljima iz postbizantskog razdoblja Konstantinova života i djelovanja, gdje mu je zapravo i bilo mjesto. Na taj je način mletačka polemika stvo-

rila most preko kojega se prelazilo u život slavenskog učitelja Konstantina-Ćirila, u većini poznatih tekstova dosta odmaknuta od života carigradskog učenjaka i misionarskog vođe među istočnim narodima. Istu je funkciju ponekad dobivalo i poglavlje o Salomonovoj čaši. U ovim »prijelaznim« odlomcima, međutim, za razliku od hrvatskih odlomaka ŽK, slabije je prošla sama moravska misija, a mnogo bolje događaji iz rimskih dana slavenskih apostola opisani u poglavljima nakon mletačke rasprave. U odlomcima iz »slavenskog« razdoblja uz disputu u Veneciji (ŽK XVI) najčešći je tekst o Konstantinovim posljednjim danima, njegovoj smrti i pokopu (ŽK XVIII), poglavlje koje je bilo toliko drago ruskim književnicima da se našlo u mnogim odlomcima s događajima iz obaju razdoblja Konstantinova života. Nekoliko ruskih odlomaka uzelo je velik dio ŽK, sve događaje od rasprave u Veneciji do kraja žitija (ŽK XVI—XVIII), među kojima upozoravamo na tekst koji se sačuvao u rukopisu iz 16/17. st. zajedno s jednom od redakcija proložnog Ćirilova žitija.³⁷ Ovaj je tekst Konstantinove mletačke dispute (ŽK XVI, 1—59) prenesen na sličan način kao i u drugim ruskim rukopisima. Radi se o prilično dugoj polemici sa sjevernoitalskim klerom u kojoj je Konstantin Filozof pred trojezičnicima branio pravo svakog, pa i slavenskog naroda da Bogu služi na vlastitom jeziku nizom svetopisamskih citata i vještim argumentima koji su bili prihvaćeni u praksi bizantske crkve. Ruski je prepisivač dugačak tekst često sažimao ne okrnjivši, međutim, bogatstvo Konstantinovih misli, a niti literarnu punoću svog predloška. Još je brižnije postupao u narednim poglavljima, gdje je vjerno prikazao trijumf bizantsko-moravske misije u Rimu pošto je papa Hadrijan II. odobrio slavenski prijevod liturgijskih knjiga i upotrebu slavenskog jezika u bogoslužju (ŽK XVII, 1—13), te zadnji čin bizantskog učenjaka i slavenskog učitelja pred latinskim svijetom: smrt Konstantina-Ćirila i posljednju počast koju mu iskazaše Rimljani i Grci u Rimu (ŽK XVIII, 1—27).

I na kraju, bez dvojbe, jedan je od najznačajnijih ruskih odlomaka ŽK sačuvan u jednom zborniku polemičkog sadržaja iz 17. st.³⁸ Nepoznati ruski pisac izabrao je i sakupio na jednom mjestu dijelove ŽK koji govore o Konstantinovo misiji među Slavenima, od zahtjeva bizantskog cara Konstantinu Filozofu da sastavi slavensko pismo i pođe u Moravsku do priznanja i odobrenja tekovina bizantsko-moravske misije u Rimu.

³⁷ Tekst odlomka objavio je Боню Ст. Ангелов, *Из старата българска руска и сръбска литература...*, str. 31—35.

³⁸ Rukopis su opisali А. Горский - К. Невоструевъ, о. с., II, 3 (Москва 1862), No. 267 (820), str. 296, a tekst objavio Боню Ст. Ангелов, *Стари славянски текстове...*, str. 259—263.

Tekst započinje s neizostavnom epizodom o čaši cara Salomona (XIII, 3—10), da bi odmah nastavio sa ćirilometodskom misijom. Odlomak nije zanimljiv za tekstualnu usporedbu s potpunim prijepisima ŽK jer je vjeran tekstu ŽK obilježen samo sredinom i jezičnim razvojem. Njegova je zanimljivost u nekoliko stvarnih dodataka i u dobrom tematsko-sadržajnom odabiru iz ŽK. U odlomak su ušli događaji od Rastislavove molbe Bizantu i dolaska i djelovanja Konstantina i Metodija u Moravskoj do njihova sukoba s franačko-bavarskim trojezičnicima (ŽK XIV, 1—XV, 7). Tekst se nastavlja s odlaskom Braće iz Moravske i boravkom kod panonskog kneza Kocelja (ŽK XV, 18—22), a završava s dolaskom u Rim i svečanim priznanjem bizantskog misioniranja među Slavenima u latinskom svijetu (ŽK XVII, 1—11). U odlomku su preskočene pojedinosti iz sukoba s franačkim klerom u Moravskoj, kao i dugačka rasprava u obranu slavenskog djela u Veneciji (ŽK XVI). Uvažena su, dakle, i istaknuta ključna mjesta za tok, tekovine i priznanje bizantske misije među moravskim i panonskim Slavenima, i s takvim je tematsko-sadržajnim odabirom iz ŽK strukturiran odlomak smislaone cjeline i skladne kompozicije. U takav su tekst ŽK interpolirani neki zanimljivi dodaci koji ćirilometodsko slavensko djelo obilježavaju zapravo kao rusko i bugarsko. Započine to već s naslovom odlomka (gdje je ubačen atribut *bugarski*), da bi potom bilo dva puta istaknuto. Kada je bizantski car primio i razumio molbu moravskog kneza, sazvao je »... азбуке рускон собор'« na kojemu je zamolio Konstantina Filozofa da se pripremi i pođe u Moravsku. Konstantin se dao na molitvu i složio azbuku od 40 pismena, koja ruski autor odreda nabroja a zatim zaključuje: »Се же естъ буква словенска и болгарска, еже естъ руска.«

Ovakvi i slični dodaci interpolirani su u mnoge ruske odlomke ŽK, pa je njihova nacionalna obojenost mnogo veća od one u hrvatskim tekstovima. Najčešće se slavensko djelo Konstantina-Ćirila povezuje s kristijanizacijom ruskog naroda pod knezom Vladimirom. Neki, obično veći tekstovi, imaju dodate čitave uvodne i završne dijelove u kojima se govori o najranijoj ruskoj povijesti, o pokrštanju ruske zemlje, o počecima ruske (slavenske) pismenosti. Među tekstovima s takvim podacima osobito se ističe spominjani ukrajinski tekst i po dodacima mu vrlo slično kompilativno djelo koje je djelomice objavio B. Angelov.³⁹ U uvodnom dijelu ukrajinskog odlomka, da nabrojimo samo najvažnije, govori se najprije o Rusima-Varjazima i o prvom dolasku njihova brodovlja pod carigradske zidine. Slijede kasniji događaji iz rusko-bizantskih odnosa i pojava Konstantina Filozofa koji je stvorio slavensko pismo i pre-

³⁹ Боню Ст. Ангелов, *Климент Охридски ...*, str. 56—59.

veo grčke knjige na slavenski jezik. Uskoro poslije toga, nastavlja se u tekstu, krštena je ruska zemlja pod knezom Vladimirom. Ima, dakako, u tim uvodnim i završnim dodacima dosta povijesnih istina, ali i mnogo netočnih vijesti; ima podosta podataka pa i dijelova uzetih i iz ŽK, koji su, međutim, vrlo slobodno i neobavezno prepričani, ali katkada i tako da dobivaju novu literarnu vrijednost. Takva je, primjerice, u ovom odlomku, vrlo lijepa molitva Konstantina Filozofa u kojoj moli božju pomoć u stvaranju slavenskog pisma kako bi se kršćanska nauka prostrla i nađ slavensko pleme. U završnom dijelu ukrajinskog odlomka slavenski se patriotizam pretvara u ruski patriotizam: to su hvalospjevi ruskom pismu, jeziku i pravoslavlju. Rusko pismo (jezik, pismenost) od Boga dano Rusinu u Hersonu naučio je Konstantin Filozof i napisao ruske knjige. Potom bi poslan Konstantin Filozof moravskom knezu Rastislavu i tamo on među mnogim narodima utvrdi pravoslavnu vjeru i dade Slavenima knjige pisane ruskim pismom. Ali, nakon mnogo godina u te zemlje dođe latinski ratnik koji posiječe pravoslavnu vjeru i uništi rusku pismenost, pa uvede latinsku vjeru i latinsku pismenost. Isto htjede učiniti i u ruskoj zemlji, ali u njoj bi potučen. Tekst se u završetku ponovo vraća knezu Vladimiru. Knez Vladimir, kršten u Hersonu, donio je ruskom narodu vjeru i pismenost sa svim bogoslužnim knjigama (čak i moći sv. Klementa pape). Tako bi pokrštena ruska zemlja i Kijev postade drugi Jeruzalem a knez Vladimir drugi Konstantin.

I da zaključimo. Govoreći o hrvatskoglagoľjskim i ruskim odlomcima ŽK, govorili smo zapravo o tekstovima koji stoje na dvjema različitim tekstološkim, pa i književnopovijesnim razinama. Hrvatski tekstovi imaju istaknuto mjesto u sveukupnoj tradiciji ŽK, tj. njihova je vrijednost za tekstološku kritiku ŽK, za rekonstrukciju arhetipa toga djela neosporna, kako su to pokazali radovi Kyasa i Radovicha, dok ruski odlomci, u kojima ćemo naći posve drugačije tekstualne odnose s potpunim prijepisima ŽK, većinom tekstova takvo značenje nemaju. Zbog toga je u analizi koja uspoređuje hrvatske i ruske odlomke ŽK bilo jedino moguće govoriti o njihovim tematsko-sadržajnim i literarnim osobinama. I hrvatski su odlomci, doduše, pokazali neku tekstualnu samosvojnost, tj. doživjeli su neke izmjene prema originalnom tekstu ŽK, ali se radi samo o prilagođavanju koje su zahtijevali okviri lekcijâ *Službe* i potrebe hrvatske sredine, o izmjenama koje su u odnosu na izmjene u ruskim odlomcima jedva dotakle sadržaj djela u korist veće jezgrovitosti hrvatskog teksta, i one spadaju u drugačiji postupak prepisivanja ŽK. Prostor u lekcijama *Službe* ograničio je donekle i obim i raznolikost tematsko-sadržajnog odabira, ali je, ipak, hrvatski autor učinio izvanredan i tematski i lite-

rarni izbor iz ŽK. Dok su hrvatski odlomci ŽK jedini tekst ŽK u hrvatskoj književnosti, sačuvani ruski odlomci ŽK pratioci su velikog broja potpunih tekstova ŽK i rezultat vrlo bogate tradicije prepisivanja dijelova ŽK u ruskoj književnosti. U takvoj književnoj tradiciji ruski su se autori, već prema svojim sklonostima, prepuštali slobodnom i sadržajnom i literarnom odabiru i obradi tekstova. A njihovo vrlo često vraćanje na omiljene teme, koje su se svakako nalazile u predmoravskom razdoblju Konstantinova života i djelovanja, pretvaralo je ponekad pojedine dijelove ŽK u zasebne književne tekstove, koji su oslabljenih veza sa ŽK nastavljali svoj život samostalno ili u tematskim zajednicama s tekstovima drugih izvora. Dogodilo se to u prvom redu s poglavljem o proročanstvu cara Salomona i s polemikama Konstantina-Cirila. Značenje hrvatskih odlomaka ŽK leži u njihovoj bliskosti izvornom tekstu ŽK i u njihovoj pripadnosti jednoj slavenskoj književnosti u kojoj su oni jedini tekst ŽK, a značenje ruskih odlomaka ŽK nalazi se u osebnom životu tog izuzetnog djela kroz duga stoljeća slavenske književne povijesti.